

ЗБОРНИК О СРБИМА У ХРВАТСКОЈ

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE POUR L'HISTOIRE DES SERBES EN CROATIE

RECUEIL DES TRAVAUX
SUR LES SERBES
EN CROATIE

12

DIRECTEUR VASILJE DJ. KRESTIĆ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДБОР ЗА ИСТОРИЈУ СРБА У ХРВАТСКОЈ

ЗБОРНИК О СРБИМА У ХРВАТСКОЈ

12

УРЕДНИК ВАСИЛИЈЕ Ђ. КРЕСТИЋ

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР

ВАСИЛИЈЕ Ђ. КРЕСТИЋ

ДИНКО ДАВИДОВ

МИРА РАДОЈЕВИЋ

СОФИЈА БОЖИЋ

СЕКРЕТАР

МИРОСЛАВ ЈОВАНОВИЋ

Примљено на IX скупу Одељења историјских наука од 28. новембра 2018. на основу реферата академика *Василија Ђ. Крестића, Димитрија Стефановића, Динка Давидова* и *Злајке Бојовић, дојисних чланова Мире Радојевић и Миодрага Марковића, др Мелише Милин, др Драгана Радојичић и др Софије Божић.*

АМБЛЕМ: ГРБОВИ СА ИКОНОСТАСА ЦРКВЕ СВ.
ТОМЕ У ДИШНИКУ, РАД ЈОАКИМА
МАРКОВИЋА ИЗ 1750. ГОДИНЕ

ИЗДАЈЕ:

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ТИРАЖ: 400 ПРИМЕРАКА

НАСЛОВНА СТРАНА: ЈАНКО МАГЛОВСКИ

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК: НИКОЛА СТЕВАНОВИЋ

ЛЕКТОР: ЈЕЛКА ЈОВАНОВИЋ

КОРЕКТОР: ЈЕЛКА ЈОВАНОВИЋ

ШТАМПА: ПЛАНЕТА ПРИНТ

САДРЖАЈ – TABLE DES MATIERES

<i>Чедомир Денић</i>	Образовно-просветитељски трагови Исаије Новаковића	7
<i>Čedomir Denić</i>	Tracing the educational and enlightening work of Isaija Novaković	40
<i>Мирјана Поповић</i>	Православно становништво Далмације према статистичкој табели из средине 19. века	41
<i>Mirjana Popović</i>	Orthodox population in dalmatia, according to the statistical table from the middle of the 19 th century	65
<i>Станиша Војиновић</i>	Севастијан (Самуило) Илијћ, писац 19. века	67
<i>Staniša Vojinović</i>	Sevastijan (Samuilo) Ilijć, a 19 th -century writer	89
<i>Василије Ђ. Крестић</i>	Проглас А. Т. Брлића „Браћи Хрватима и Славонцима” из 1852. године	91
<i>Vasilije Đ. Krestić</i>	Proclamation of A. T. Brlić “To brothers Croats and Slavonians” of 1852	103
<i>Бранко Ћупурдија</i>	Домаћа радиност и занати Срба у Дрежници крајем XIX и у првој половини XX века	105
<i>Branko Ćupurdija</i>	Domestic craft and crafts of Serbs in Drežnica in the late XIX and the first half of the XX century	134
<i>Ђорђе Перич</i>	Песме српских песника у мелографским записима познатих и мање познатих хрватских мелографа (2)	135
<i>Đorđe Perić</i>	Songs authorized by serbian poets in the melographic notations of well-known and lesser-known croatian melographers (2)	178
<i>Душан Иванић</i>	Преписка Лазе Костића и Марка Цара	179
<i>Đušan Ivanić</i>	Letters of Iaza Kostić to Marko Car	186
<i>Софија Божић</i>	Дубровник између Београда и Загреба од уједињења до стварања Бановине Хрватске (1918–1939)	187

<i>Sofija Božić</i>	Dubrovnik between Belgrade and Zagreb from unification to the foundation of Banovina of Croatia (1918–1939)	203
<i>Љубинка Тошева Карповиц</i>	Прилог за историју Православне општине сењске – Сава Косановић, администратор Општине 1917–1919. године	205
<i>Ljubinka Toševa Karović</i>	A contribution to the history of Serbian orthodox municipality of Senj – Sava Kosanović, administrator of the municipality 1917–1919	216
<i>Славица Гароња Радованац</i>	Слобоштина 1942. и њени бунари – прилог о геноциду у НДХ и о данашњем затирању памћења у Хрватској	217
<i>Slavica Garonja Radovanac</i>	Sloboština of 1942 and its wells – a contribution regarding the genocide in NDH and the present-day obliteration of memory in Croatia	233
<i>Сњежана Орловић</i>	Духовни живот и црквена умјетност Срба у Доњем Будачком на Кордуну	235
<i>Snježana Orlović</i>	Religious life and ecclesiastical art of Serbs in Donji Budački in Kordun	274
<i>Ивана Б. Спасовић</i>	Сећање на професора др Војина С. Дабића (1949–2017)	277
<i>Ivana B. Spasović</i>	In memory of professor Vojin S. Dabić (1949–2017)	287
РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА		289
РЕГИСТАР ГЕОГРАФСКИХ НАЗИВА		304

ДУБРОВНИК ИЗМЕЂУ БЕОГРАДА И ЗАГРЕБА ОД УЈЕДИЊЕЊА ДО СТВАРАЊА БАНОВИНЕ ХРВАТСКЕ (1918–1939)

СОФИЈА БОЖИЋ*

С а ж е т а к. – У раду се истражује положај Дубровника у Краљевини СХС/Југославији. Анализирају се бројни предлози и идеје о уређењу Краљевине са циљем утврђивања позиције Дубровника у плановима српске и хрватске политичке елите и места које је он заузео приликом неколико пута спровођених територијално–административних реорганизација државе. Осим из угла Београда и Загреба, проблем се сагледава и из визуре самих Дубровчана. Истраживање је показало да српска страна није имала јасно дефинисане ставове у погледу припадности Дубровника, за разлику од хрватске, која је подручје Дубровника доследно и континуирано обухватала хрватским границама. Утврђено је да борба дубровачких Срба да сачувају свој национални идентитет и посебност свог града уобличену током историје није дала резултате, да су све промене водиле слабењу српске компоненте Дубровника и, најзад, његовом утапању у хрватски корпус. Рад је настао на основу архивске грађе, објављених извора, мемоарских дела и релевантне научне литературе.

Кључне речи: Дубровник, Срби, Краљевина Срба, Хрвата Словенаца/Југославија, унутрашња политика

Пошто је је одлуком Бечког конгреса (1815) добила власт над целом источном обалом Јадрана, Аустрија је свој нови посед третирао као посебну целину стављајући га под директну контролу Беча. Краљевина Далмација, како је названа нова покрајина, имала је своју земаљску владу, а простирала се од Раба на северу до Шпича на југу обухватајући и Дубровник и Боку Которску. Административна подела Краљевине Далмације мењана је више пута током 19. века. Од 1854. била је подељена на четири округа (задарски, сплитски, дубровачки и которски) који су се даље делили на котаре (срезове) и општине. Окрузи су укинута 1868, а задржана је подела на котаре и општине. Године 1903. успостављено је 14 котара, од којих је један био и котар Дубровник.¹ У Краљевство, затим Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца дубровачки срез (или котар) ушао је са својих осам општина: Дубровник, Затон, Лопуд, Ријека, Слано, Стон, Цавтат и Шипан, док се девета општина, острво Мљет, налазила под италијанском окупацијом све до 18. априла 1921. Тог дана италијанска војска је напустила острво, у складу с одредбама Рапалског

* sofijamisa@yahoo.com

¹ Frane Ivković, *Organizacija uprave u Dalmaciji za vrijeme druge austrijske vladavine 1814–1918*, Arhivski vjesnik 34–35/1991–1992, 35–36, 31–51.

мировног уговора од 12. октобра 1920, и оно је припало Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.

Према подацима државне статистике из 1921. године, дубровачки срез је имао укупно 38.251 становника, међу којима је било највише римокатолика, 36.001 или 94,11%, и 1.986 или 5,19% православних. Као Срби или Хрвати изјаснило се 36.623 становника.² Пошто је статистика вођена на основу вероисповести и матерњег језика, није могуће разлучити Србе од Хрвата. Релативно поуздан критеријум разграничења, на основу вероисповести, у овом случају се не може применити јер су се од средине 19. века многи Дубровчани, иако римокатолици, осећали и изјашњавали као Срби.³ Због непостојања статистичких података о националној припадности, њихов број не може се тачно утврдити, већ само приближно, посредним путем, на основу страначке припадности општинских већника, која говори да је уочи Великог рата у граду Дубровнику морало бити више од 5.000 Срба.⁴ Заступајући становиште да национални идентитет не треба поистовећивати с верском припадношћу, они су своје српство темељили на пореклу, историји и традицији. О томе колико је Дубровник дисао српским духом илуструје занимљива анегдота коју је забележио Марко Мурат тврдећи да је то „истинита прича”. Прича каже да, када је песник Јован Јовановић Змај дошао у Дубровник на свечано откривање споменика Ивану Гундулићу 1893. године, замолио је једног младог Дубровчанина да му каже где се налази српска црква. Младић, међутим, инсистирао је да песник буде прецизнији пошто су све цркве у Граду – према његовим речима – српске и разумео га је тек кад је Змај нагласио да тражи православну цркву.⁵

Када је основана нова, југословенска држава, поставило се питање њеног уређења, о чему се расправљало већ за време ратних година и у чему српска и хрватска страна нису успевале да постигну сагласност. Српско политичко вођство ишло је правцем поништавања аустроугарског наслеђа – односно напуштања покрајинског система, који није дозвољавао окупљање свих Срба у једној јединици – и устројавања државе на централистичко-унитаристички начин. Такво решење, међутим, наилазило је на отпор хрватских политичара који су – насупрот Николи Пашићу, великом противнику „традиција” стечених у „туђим државама”,

2 Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921 год., Сарајево 1932, 246–247.

3 Лазо М. Костић, *Католички Срби: историјско-географска расправа*, Торонто 1963; Коста Милутиновић, *О покрету Срба католика у Далмацији, Дубровнику и Боки Которској*, Зборник о Србима у Хрватској 1, Београд 1989, 33–90; Лујо Бакотић, *Срби у Далмацији од пада Млећачке Републике до уједињења*, Београд 1991; Јеремија Д. Митровић, *Српство Дубровника*, Београд 1992; Светозар Борак, *Срби католици*, Нови Сад 1998; Никола Жугић, *Срби римокатолици шакозовани Хрвати: „Срби сви и свуда” – „Хрватске земље” без Хрвата*, Београд 2006.

4 Ј. Д. Митровић, н. д., 62. Хрватски аутори, међутим, римокатоличке Србе упорно представљају као маргиналну појаву коју је створила и подстицала „великосрпска пропаганда” званичне Србије не уважавајући убедљиве научне доказе у прилогу тезе да су Дубровчани највећим делом били етнички Срби.

5 Софија Божић, *Уметност, историја, свакодневица: тематски оквири пријатељства Марка Мураша и Милана Шевића*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 80/2014, 207.

традиција чији је циљ „да сваки иде својој кући” и „Србија да се раздели од Хрватске”⁶ – будућност видели у (кон)федералној заједници.

Међу водећим политичарима из Србије другачијим схватањима издвајао се истакнути радикал Стојан Протић. Залажући се за очување националних посебности југословенских народа, он је у свом предлогу уставног нацрта нову административно-политичку поделу земље заснивао на затеченом стању и предвидео је формирање девет покрајина. Дубровник у Протићевом предлогу није поменут, за њега није био предвиђен посебан статус. Он би се, извесно је, морао наћи или у покрајини Далмацији или у покрајини Црној Гори с Херцеговином, Боком и Приморјем, али остаје недоумица да ли би био обухваћен првом или другом.⁷

Југословенска републиканска странка такође није делила ставове најутицајнијих српских политичких странака, Радикалне и Демократске. Њен лидер Љубомир Стојановић предлагао је да се од историјских области формирају федеративне јединице. Како је једна од њих била и Далмација, Дубровник би остао у њеном оквиру.⁸

За разлику од радикала Протића и републиканца Стојановића, Которанин Љуба Јовановић, близак Пашићев сарадник, био је веома заинтересован за положај Дубровника. Задивљен историјом Републике св. Влаха, он је у њеним достигнућима на разним пољима, културном, привредном и политичком, видео обележја којима се Република истицала не само у односу на копнено залеђе већ и у односу на остале приморске градове. Зато је био жалостан што савременицима Дубровник изгледа као „дивотни мраморни гроб”, што и после ослобођења представља, као и под Аустријом, само једно обично среско место, „онако као Жагубица, Качаник, Нашице, Фоча”. Ипак, Јовановић је био убеђен да је то привремено стање и да ће се ускоро наћи решење примерено славној дубровачкој прошлости. Јер, иако Дубровник више не треба, не може, нити жели да буде потпуно самосталан, иако више неће слати посланике на стране дворове, неће ковати перпере, неће изгласавати законе, нити држати своју војску и галије, он ипак може сам собом управљати. За Јовановића идеално решење било би да Дубровник буде посебна јединица у Краљевини, али му је било јасно да је то немогуће: према размерама нове државе, Дубровник, односно цео дубровачки котар сувише је мали да чини једну такву област и, извесно је, биће прикључен некој другој, већој покрајини. Радикалски првак уочавао је да постоје два пројекта, према којима би Дубровник био или остављен у саставу Далмације или припојен залеђу. Без обзира на то који ће пројекат превагнути, Јовановић је пледирао да Дубровник са својим котаром у тој области добије много шира самоуправна права од оних која имају други срезови у тој покрајини и у осталим покрајинама. Дати Дубровнику таква права,

6 Никола Пашић у *Народној скујшћини*, књига IV, приредио Ђорђе Станковић, Београд 1998, 284–285.

7 Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam – ideje i stvarnost: tematska zbirka dokumenata, prvi tom: 1914–1943*, Beograd 1987, 99.

8 Александар Лукић, *Југословенска републиканска странка у политичком животу Краљевине Југославије (1920–1941)*, докторска дисертација у рукопису, Београд 2017, 92, 389.

не би представљало никакву опасност, подвлачио је овај радикал, јер у дубровачком подручју нема никаквих „туђинских”, антидржавних елемената. Сличних „индивидуалитета” има још у држави и био би прави „грех”, завршавао је Јовановић своје размишљање на тему Дубровника, „плитким уједначавањем и поравњавањем” угушити све оно што такви индивидуалитети могу пружити југословенској заједници.⁹ Пола године касније, марта 1921, Јовановић је био спреман да прихвати такву поделу државе у којој би посебну област представљале Херцеговина, доња Далмација и Црна Гора, што значи да би она обухватала и Дубровник.¹⁰

За издвајање дубровачке регије залагао се и хрватски политичар Јосип Смодлака. У његовом уставном нацрту једна од дванаест самоуправних покрајина на које је требало да буде подељена држава била је и покрајина Поморје. Та област обухватала би Зету и поречје Неретве у залеђу Дубровника, као и сам Дубровник, који би био њен главни град. Смодлака није имао никакве сумње да је ова територија српска, како је и називао, али је ипак издвајао у посебну целину јер је „старо Поморје српско, по поднебљу, ћуди и обичајима народа тако различно од Рашке”.¹¹

Осим Смодлаке, уставни нацрт донео је и Народни клуб који је у Привременом народном представништву 1919. године формирало неколико хрватских политичких странака.¹² Према том нацрту, једну од шест федералних јединица од којих би требало да се састоји држава чиниле би Хрватска, Славонија и Далмација са Међумурјем, Истром и свим острвима.¹³ Хрватски политичари из ове групе ипак су били спремни да одступе од свог нацрта, између осталог и у погледу Дубровачког приморја. Оно би било прикључено Босни и Херцеговини (а Бока Которска Црној Гори и Срем Војводини) под условом да се северозападна Босна припоји Хрватској.¹⁴

Један број хрватских политичара, оних који су припадали Хрватској пучкој странци, као и посланици Буњевачко-шокачке странке и Словенске људске странке оформили су Југословенски клуб у Уставотворној скупштини. Југословенски клуб такође је предлагао поделу на шест

9 О Дубровнику: *Размишљања Љ. Јовановића*, Нови живот, књ. II, св. 9, 9. X 1920.

10 Branislav Gligoriјевић, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, Beograd 1979, 361.

11 Јосип Смодлака, *Нацрт југословенској устави*, Загреб–Београд 1920, 13–14.

12 Према истраживањима Б. Глигоријевића, то су биле Старчевићева Странка права, Лорковићева Напредна демократска странка, Хрватска народна заједница из Босне и Херцеговине и шест посланика из Истре и Далмације. Ускоро су се зближиле Старчевићева и Лорковићева странка и оне су заједно с групом „Хрватско коло” из Осиека, формирале Хрватску заједницу, нову странку која је била политички репрезент хрватске интелигенције. В. Глигоријевић, н. д., 39. Према подацима из оновремене штампе (лист *Одзор*), Народни клуб се састојао од 14 старчевићанаца, 4 неодређених, 4 члана Хрватске народне заједнице, 4 члана Муслиманске заједнице из Босне и кооптираних чланова др Лагиње, Спинчића, др Дринковића, др Барца и др Марковића, као и Јове Бањанина, члана Југословенског одбора. Neda Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo*, Zagreb 1989, 113.

13 Слободан Јовановић, *Устав Народној клуба*, Из историје и књижевности, 1, Сабрана дела Слободана Јовановића, том 11, Београд 1991, 393–398.

14 Mirjana Stefanovski, *Ideja hrvatskog državnog prava i stvaranje Jugoslavije*, Beograd 1995, 291–292.

покрајина, с тим што се његов нацрт Устава разликовао од нацрта Народног клуба утолико што је Далмација с Босном и Херцеговином требало да чини посебну јединицу.¹⁵ У тој области би се, дакле, нашао и Дубровник.

За Хрватску републиканску сељачку странку (од 1925. Хрватску сељачку странку) под вођством Стјепана Радића, која је имала највише присталица код Хрвата, није било никакве дилеме да је Далмација – при чему се наглашава да је реч о „данашњој” Далмацији, што значи о покрајини која је (с изузетком њених делова који су били под италијанском окупацијом) у време када је донет „Устав Неутралне сељачке републике Хрватске”, априла 1921. године, и даље имала своју посебност у границама наслеђеним из Аустроугарске¹⁶ – „најчишћа хрватска земља”.¹⁷ Да је Далмација „с повиестнога и с народнога и с политичкога гледишта оно исто, што и банска Хрватска”, констатовано је и на самосталном састанку посланика ХРСС-а 9. јануара 1921. у Загребу.¹⁸ Другим речима, за ХРСС питање националне припадности Дубровника као саставног дела такве Далмације није било спорно, а већ следеће године њен лидер је захтевао признање хрватске државе „на непријепорном хрватском политичком територију Хрватске-Славоније, Далмације...”,¹⁹ у који је, према томе, улазила и територија некадашње Дубровачке републике.

Основним законом Краљевине СХС, тзв. Видовданским уставом из 1921. године, било је предвиђено укидање покрајина и њихових земаљских влада и подела државе на области које би обухватале највише 800.000 становника и које би биле оформљене у складу с природним, културним и економским приликама. У расправама о административној подели, започетим пре доношења Устава, живо су учествовали и Дубровчани. Међу житељима Града преовладало је уверење да би требало да се формира Дубровачка област. На састанку 5. фебруара 1921. донели су одлуку да у Београд упуте делегацију која би се код компетентних фактора заузела за то да се око њиховог града успостави подручје које би чинило засебну јединицу у предстојећој државној реорганизацији. С истим захтевом дубровачки демократи су се обратили надлежним органима истичући да Далмација не треба да остане у оном облику који су јој дали некадашњи, страни господари, односно да не треба и даље да функционише као посебна јединица у оквиру нове државе. Они су будућност Дубровника видели у повезивању с херцеговачким залеђем и такав став заузели су на годишњој скупштини одржаној 10. фебруара 1921. у Дубровнику. У истом правцу ангажовало се и Трговачко привредно удружење у Дубровнику упутивши Министарском савету захтев да се у административној подели државе предвиди једна област чији би центар био Дубровник.²⁰

15 В. Petranović, М. Zečević, н. д., 184–185.

16 То произлази из пописа становништва извршеног 1921. године као и из исказивања резултата првих парламентарних избора 1920.

17 Stjepan Radić, *Politički spisi: autobiografija; članci; govori; rasprave*, priredio Zvonimir Kulundžić, Zagreb 1971, 393; Stjepan Radić, *Politički spisi, govori i dokumenti – izbor*, Zagreb 1994, 284.

18 Ivo Perić, *Stjepan Radić 1871–1928*, Zagreb 2003, 335.

19 S. Radić, *Politički spisi: autobiografija; članci; govori; rasprave*, 542.

20 Franko Mirošević, *Počelo je 1918. ...: Južna Dalmacija 1918–1929*, Zagreb 1992, 86–87.

Идеја о формирању Дубровачке области којој би било припојено и херцеговачко залеђе изазвала је, међутим, незадовољство у Мостару, јер је и тај град претендовао на то да буде средиште области. Дубровчани, међутим, могућност да им Мостар преотме улогу локалне престонице доживљавали су као понижење с обзиром на историју и традицију некадашње Републике, на коју су били веома поносни. Због тога је са састанка одржаног 15. фебруара 1921. у Дубровнику Уставном одбору Народне скупштине упућен захтев да Гундулићев град постане центар око ког ће се организовати околно подручје. Мостарци су у исто време бранили своје интересе негирајући значај славне прошлости и богатог наслеђа као главних аргумената на основу којих треба да се изврши административна подела југословенске краљевине.²¹

О начину на који ће бити извршена подела земље одлучивала је Комисија за разграничење области, именована после доношења Устава. Члан те комисије био је и радикалски политичар из Плашког др Милован Грба. Он је сматрао да би било најбоље да Дубровник у опсегу свог среза буде проглашен за слободан град и да има градску аутономију какву ће имати Београд, Загреб и Љубљана. Залажући се за такво решење, др Грба није имао у виду прошлост Дубровника, односно његову вековну независност, већ то што Дубровник и даље има, према његовом мишљењу, „регионалну психу”.²² Комисија је предложила да у будућу дубровачку област, осим срезова Дубровник, Корчула и Метковић, уђу још и срезови Макарска, Хвар, Вис и Имотски, а томе се супротставио првак Демократске странке из Далмације др Будислав Грга Анђелиновић.²³

Положај Дубровника најзад је регулисан Уредбом о подели земље на 33 области, донетом 26. априла 1922. године. Далмација је Уредбом подељена на две области, Сплитску и Дубровачку, коју су чинили дубровачки, корчулански, метковски и макарски срез.²⁴ Међутим, питање државног преуређења тиме није било окончано. Компликовани национални и политички односи у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и даље су се усложњавали и отежавали су нормално функционисање државе. Неколико месеци пре доношења Уредбе ХРСС је почела да интензивира своје активности на дубровачком подручју.²⁵ Један од страначких првака Јосип Предавец је фебруара 1922. посетио Дубровник и више места у Конавлима сугеришући мештанима потребу рушења владајућег режима и отцепљење Хрватске од Краљевине СХС. Да је ХРСС то подручје сматрала саставним делом будуће велике, етнички и верски чисте

²¹ Исто, 87.

²² Милован Грба, *Административна подела земље*, Нови живот, књ. VI, св. 10, 17. IX 1921, 300.

²³ F. Mirošević, н. д., 86.

²⁴ *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 92, 28. IV 1922.

²⁵ О силини хрватске пропаганде у Дубровнику бан Зетске бановине је у својим мемоарима забележио следеће: „[...] по ослобођењу, благодаречи српској толеранцији, или, боље рећи, нашој немарности од стране државне управе, хрватски политичари водили су једну бесомучну агитацију против српског живља да би потпуно уништили и оно што је очувано и под притиском непријатељске Аустрије.” Петар Иванишевић, *Доживљаји и усвомене*, Београд – Нови Сад 2001, 266.

хрватске државе којој је хрватска политичка елита, како нас уче познаваоци српско-хрватских односа, упорно тежила,²⁶ произлази из Предавчевих речи записаних по његовом повратку с пута: „У селима сам видио, а и у Дубровнику, да је Далмација не само старином наша као колијевка хрватске државе него да по далматинским селима живи исти онај наш хрватски сељак или тежак који ево већ преко три године безкомпромисном снагом и пожртвованошћу брани свој хрватски дом и своје право на народну слободу.”²⁷ Пропаганда је дала резултате, па су у многим местима дубровачког среза основане организације ХРСС-а. Да је Радићева странка на том простору имала све више присталица, показало се већ на парламентарним изборима 1923. и нарочито 1925. године. Фебруара 1926. године Радић се у говору који је одржао у Дубровнику обратио свима који су тај град сматрали „српском Атином” или „славенском Атеном” проглашавајући га за „хрватски град” и „хрватску Атenu”.²⁸ После тога, да би се лакше носили с хрватском пропагандом, дубровачки радикали су обновили захтев за територијално проширење Дубровачке области на херцеговачко залеђе, где су живели претежно Срби.²⁹

Захтев за проширење, који је подразумевао прикључивање дела требињског среза из економских разлога, донет је у лето 1927. на седници дубровачког већа и изазвао је реакцију председника шумске општине у Хуму Тоде Елаковића. Он се обратио народном посланику требињског среза Петру Иванишевићу молбом да спречи прикључење, с образложењем да се становништво среза с тим не слаже. Житеље требињског краја посебно је забрињавало, према Елаковићу, то што председник дубровачке општине сенатор Мићић као адвокат води све пограничне спорове око дрварења и испаше, па му је у интересу припајање њиховог подручја да би сва спорна питања решио у корист својих странака. Сенатор Мићић се правдао да у основи захтева за прикључивање дела требињског среза, у ствари, нису економски разлози, иако су наведени у образложењу, већ политички разлози, односно повећање броја националних гласова у дубровачкој општини. Међутим, проверавајући статистичке податке о становништву, П. Иванишевић је установио да тај део српских гласова не би утицао на промену политичке ситуације у дубровачкој општини.³⁰

У сваком случају, пре него што је извршено државно преуређење протекло је још неколико година. Тек после атентата на хрватске посланике у Народној скупштини 20. јуна 1928. Сељачко-демократска коалиција (у коју су 1927. ступиле Хрватска сељачка странка и Самостална демократска странка) донела је 1. августа резолуцију у којој је истакнут захтев да се држава реорганизује и уреди на другачији начин.³¹ Овако уопштен

26 О томе подробније: Василије Ђ. Крстић, *Геноцидом до Велике Хрвајске*, Београд 2015.

27 Цитирано према: F. Mirošević, н. д., 98.

28 Исто, 167; Franko Mirošević, *Stjepan Radić i HRSS (HSS) u Dalmaciji od 1918. do 1929. godine*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 32–33/1999–2000, 290.

29 F. Mirošević, *Počelo je 1918. [...] Južna Dalmacija 1918–1929*, 176.

30 П. Иванишевић, н. д., 272–273.

31 Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Београд 1952, 101; Ljubo Boban, *Zagrebačke punktacije*, Istorija XX veka, zbornik radova 1962, IV, Београд 312; Ljubo Boban, *Geneza, značenje i odjek Zagrebačkih punktacija*, Časopis za suvremenu povijest, 1/1971, 155.

захтев требало је да прецизирају Влатко Мачек, заменик, а затим и наследник Стјепана Радића на положају шефа Хрватске сељачке странке, и Светозар Прибићевић, вођа Самосталне демократске странке. Мачек је у једном тренутку сугерисао успостављање персоналне уније, да би се затим залагао за поделу државе на седам покрајина, које би биле апсолутно суверене. Прибићевић, пак, био је много мање одређен. Не желећи распад државе, он није био присталица једног тако екстремног решења какво би представљала персонална унија, а одбацивао је и увођење федеративног уређења. Налазећи се између Београда и Загреба, лидер СДС-а се уздржавао од изношења јасног става о начину на који би требало прекомпоновати државу.³² Касније, у својим мемоарима, тврдио је да се у резолуцији од 1. августа СДК изјаснила за федерацију „политичко-историских индивидуалитета” које је Прибићевић називао још и аутономне јединице.³³ Хрватска, једна од седам јединица (поред Словеније, Босне, Војводине, Србије, Црне Горе и Македоније) на које би држава – према Мачековом предлогу приликом аудијенција код краља 4. и 5. јануара 1929 – била подељена, требало је да обухвати и Далмацију, односно целу Троједницу с Боком Которском.³⁴ Тако замишљена Хрватска у својим границама имала би, разуме се, и Дубровник.

Предстојећа реорганизација озбиљно је забрињавала дубровачке Србе. Они су стрепели од могућности такве поделе државе при којој би Хрватима били учињени знатни територијални уступци. Сликара Марка Мурата онеспокојавала је идеја о евентуалном припајању Дубровачке области тзв. Троједници. Уместо тога, он је пледирао за њено прикључење Херцеговини као природном залеђу Дубровника, Боке и Црне Горе. Страхујући од уласка јужног приморја у састав некакве хрватске аутономне области (верујући, зацело, да би то за „све праве Славене” имало лоше последице јер би од тад били изложени још већем терору антидржавних елемената), он је компетентне факторе у Београду убеђивао да никако не чине такве „фаталне погрешке”. Да би нагласио незавидан положај у ком су се налазили Срби и југословенски патриоти уопште и тако јасније представио сложену ситуацију у свом завичају, славни сликар је сматрао да актуелном министру просвете треба да стави до знања да „у случају таквог злочина, нама не би друго остајало него један очајан *exodus* на Малту!”³⁵

Веома сложену ситуацију у којој се држава налазила месецима после скупштинског атентата краљ Александар је одлучио да реши доношењем шестојануарског манифеста (1929) којим је суспендовао Видовдански устав и све полуге власти концентрисао у својим рукама. Нешто касније, 3. октобра 1929, промењен је назив државе у Краљевина Југославија и уведена је нова административна подела на девет бановина.³⁶ Страховања

32 Lj. Boban, *Zagrebačke punktacije*, 314–316.

33 S. Pribičević, н. д., 155.

34 Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb 1969, 188; S. Pribičević, н. д., 108; Vladko Maček, *In the Struggle for Freedom*, New York 1957, 123.

35 Архив Српске академије наука и уметности (даље: АСАНУ), 14575/1–45, Заоставштина Милана Грола: Марко Мурат – Милану Гролу, Дубровник, 27. IX 1928.

36 *Службене новине Краљевине Срба, Хрватина и Словенаца*, бр. 233, 5. X 1929.

дубровачких Срба да ће њихов завичај бити припојен посебној хрватској јединици показала су се неоснована пошто је Дубровник овог пута додељен Зетској бановини чинећи један од тридесет два среза те управно-територијалне целине.³⁷ Намера законодавца била је да се упућивањем на Цетиње ојача српски фактор према хрватском фактору у Дубровнику.³⁸

Према новом попису становништва извршеном 1931, годину и по дана после увођења поделе на бановине, у дубровачком срезу је живео 50.201 становник, од тога 47.132 римокатолика (93,88%), 2.342 православна (4,66%) и 727 (1,44%) осталих вероисповести. Срез је био подељен на дванаест општина: Цавтат, Дубровник град, Јањина, Куна, Лопуд, Мљет, Пељеш Оребић, Слано, Стон град, Шипан, Трпањ и Закон.³⁹

Иако је требало да учини крај напетостима, успостављање личног краљевог режима није постигло одговарајући ефекат. Незадовољство Хрвата није било ништа мање него раније, а ни српским странкама није била по вољи политика коју је донео шестојануарски манифест. Зато су настављене државно-правне расправе, при чему је В. Мачек на прво место стављао споразум о државном преуређењу, док су С. Придишевић и политичке странке у Србији приоритет давали обарању диктатуре. Решавање свих осталих питања они су одлагали за период после поновног увођења демократије.⁴⁰

Ипак, део опозиције у Србији, окупљен око шефа Демократске странке Љубе Давидовића, већ априла 1929. имао је план државног преуређења, којим је била предвиђена подела земље на седам или осам јединица. Према том плану, Далмација је требало да представља посебну јединицу, али њене границе, као ни границе осталих јединица, нису биле одређене. Можемо претпоставити да би у њу био укључен и Дубровник, утолико пре што је формирање Црне Горе као посебне целине било предвиђено само као евентуална могућност.⁴¹ Један од демократских првака Божидар Марковић био је, ипак, конкретнији. У разговору с Иваном Мештровићем с краја 1930. године он је као једну од седам јединица најављивао Приморску бановину, у коју би могла ући цела Далмација с Боком. У случају прикључења Далмације Хрватској Б. Марковић је подручју од Трогира до Боке предсказивао будућност у склопу Србије.⁴²

За разлику од плана ове групе, који није обелодањен, предлог државног преуређења, с којим је иступило лево крило Савеза земљорадника под

37 Срезови Корчула, Макарска и Метковић, који су заједно с дубровачким срезом, на основу Уредбе о подели земље на области, од априла 1922. чинили дубровачку област, припали су Приморској бановини.

38 В. Petranović, М. Zečević, н. д., 304.

39 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga II: prisutno stanovništvo po veroispovesti*, Beograd 1938, 117.

40 Lj. Boban, *Zagrebačke punktacije*, 316–323.

41 Todor Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929–1935*, Beograd 1969, 91–92.

42 Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941: iz povijesti hrvatskog pitanja I–II, knj. II*, Zagreb 1974, 65; Мира Радојевић, *Научник и политика: политичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*, Београд 2007, 349.

вођством др Драгољуба Јовановића, доспео је у јавност. У документу с краја 1931. и почетка 1932. године под називом „Шеснаест тачака”, а затим у елаборату „Задаци нове власти”, земљорадничка левица се заузела за Југославију уређену на принципу федерализма. Пошто су оба пројекта била уопштена – предвиђајући посебна национална подручја, односно земље за сва три народа, Србе, Хрвате и Словенце, али не прецизирајући које би просторе обухватале – из њих се не може извести закључак о томе у којој је од тих земаља ова политичка група видела Дубровник.⁴³

Док је пројекат земљорадничке левике, једне у основи маргиналне политичке скупине, био без већег утицаја, Загребачка резолуција Сељачко-демократске коалиције из новембра 1932, познатија под називом Загребачке пунктације, озбиљно је уздрмала јавно мњење. Осуђујући наводну „србијанску хегемонију” у пречанским крајевима, пунктације су прокламовале нужност борбе против система доминације која је требало да се води на основу стања из 1918. године, односно стања после слома Аустро-Угарске. Другим речима, СДК је захтевала да се ново државно уређење гради на основу стања у ком су постојале посебне историјске јединице.⁴⁴ Уколико оставимо по страни тумачење по ком су пунктације биле позив на разбијање државе – а Мачек је у неким изјавама новинарима сасвим отворено говорио о могућности отцепљења Хрватске – то је исто гледиште које је Мачек заступао и у аудијенцији 4. и 5. јануара 1929, по ком би Хрватска обухватала и Далмацију с Дубровником.

Ни резолуције разних опозиционих група, које су уследиле као реакција на Загребачке пунктације и које су се бавиле питањем државног уређења, нису се посебно освртале на положај Дубровника. Нацрт устава који је полазио од Новосадске резолуције, а који није наишао на шири одјек, предвиђао је поделу државе на шест покрајина. Једна од њих требало је да буде Црна Гора с Далмацијом, па би се Дубровник свакако нашао у њеном оквиру.⁴⁵ Треба поменути и гледиште Демократске странке, по ком је државу ваљало преуредити тако да се формирају четири велике јединице са центрима у Београду, Загребу, Љубљани и Сарајеву. Из овог пројекта – који је већ марта 1932. године замислио један од демократских првака Милан Грол и који је поновљен у „Писму пријатељима” Љубе Давидовића из јануара 1933 – не види се какав је био план демократа за Дубровник.⁴⁶ Слично М. Гролу размишљао је и Јован М. Јовановић, вођа Савеза земљорадника. Он се слагао с идејом о подели државе на четири јединице, Србију, Босну и Херцеговину, Хрватску и Словенију, при чему је ту идеју продубио у погледу територија које би оне заузимале. Захваљујући томе знамо да је Ј. М. Јовановић предвиђао да Дубровник припадне Босни и Херцеговини.⁴⁷ И поред недоказивог податка који је

43 Драгољуб Јовановић, *Политичке усјомене: сазнања*, 2, Београд 1997, 221–235.

44 Lj. Boban, *Zagrebačke punktacije*, 327–340.

45 Ранко Кончар, *Новосадска резолуција из 1932 године*, Зборник за историју Матице српске, 8/1973, 133–143.

46 Мира Радојевић, *Милан Грол*, Београд 2014, 143–147.

47 Архив Југославије (даље: АЈ), Збирка Јована Јовановића Пижона, 80–32–243/248, Задаци нове власти.

у својим успоменама Иван Мештровић приписао вођи радикала Аци Станојевићу: да је желео такву територијалну реорганизацију по којој би се око Србије окупиле Македонија, Војводина, Црна Гора, „комад јужне Далмације” и део Босне,⁴⁸ сигурно је да за радикале из опозиције није долазило у обзир ништа што би било и налик на федерализам. Осим што се изјаснио за децентрализацију, тај део Радикалне странке није дао никакав предлог државног преуређења.⁴⁹ Изузев А. Станојевићу, И. Мештровић је и Круни приписао намеру да подели државу на српску и хрватску половину, при чему би хрватска обухватала Савску, Приморску и Врбаску бановину, Барању, хрватски део Бачке и извесне делове Срема. Дубровник, како произлази из ове концепције, требало је да остане у српској половини.⁵⁰

Питањем територијалног прекомпоновања државе бавили су се и интелектуалци. Група београдских интелектуалаца, у којој су, према информацијама до којих је дошао лист *Време*, били Слободан Јовановић, Павле Поповић, Јован Жујовић, Душан Васиљевић, Никола Стојановић, Влада Спасојевић, Ђ. Ђорђевић, Божа Марковић, Тихомир Ђорђевић, Станоје Станојевић и други, залагала се, попут демократа, за поделу државе на четири јединице: Словенију, Хрватску са Далмацијом, Босну и Херцеговину и Србију.⁵¹ Та група није дефинисала положај Дубровника. Дубровник није био поменут ни у уставном предлогу који је после консултација с београдским колегама поднела група загребачких интелектуалаца. Разговори на линији Београд–Загреб почели су после петомажских избора 1935, да би априла 1937. Загрепчани објавили брошуру *Један приједлог за нацрт устава*.⁵² Аутори тог текста, др Алберт Базала, др Милан Ђурчин, др Миливој Дежман, Јоза Кљаковић, др Иво Крбек, Иван Мештровић, Павле Остовић, др Иво Политео и др Иво Тартаља, предложили су поделу на пет области или бановина: Српску (предратна Србија и предратна Црна Гора), Хрватску (предратна Бановина Хрватска, Далмација и Међумурје), Словеначку (Дравска бановина), Босну и Херцеговину (предратна територија) и Војводину. Јасно је да је Дубровнику у таквој подели место било у Хрватској.

Дубровачки Срби, међутим, нису били задовољни пројектом загребачких интелектуалаца. У листу *Дубровник*, чији је власник, издавач и уредник био Србин католик Кристо Доминковић, објављен је тим поводом чланак у ком је изражено незадовољство због идеје да се сви Срби из Хрватске, Славоније и Далмације нађу под управом Загреба. Лоше искуство с „браћом” која су се у целом послератном периоду безразложно обарала на Србе није остављало простор за очекивање да ће под њиховом управом та сатанизација одједном престати, уверавао је читаоце *Дубровника* аутор чланка.⁵³

48 I. Meštrović, н. д., 198.

49 T. Stojkov, н. д., 231.

50 I. Meštrović, н. д., 237.

51 *Време*, бр. 5514, 24. V 1937, 4.

52 АСАНУ, Заоставштина Николе Стојановића, 12554, књ. 35. Нешто касније то је објављено и у часопису *Нова Европа*, књ. XXX, бр. 7–8, 26. јул 1937, 228–236.

53 R., „Čujte i nas!”, *Dubrovnik*, br. 18, 5. juni 1937, 2–3.

Ни став хрватског политичког вођства није се поклапао са ставом загребачких интелектуалаца. В. Мачек је 3. новембра 1936. саопштио др Чедомиру Сребрено-Долинском, члану Главног одбора Демократске странке, да би Југославија требало да се подели на Српску, Хрватску и Словеначку земљу, при чему би Хрватској земљи припале Хрватска, Славонија и Северна Далмација, док би Јужна Далмација припала Српској земљи. Мачек није имао ништа против да се Дубровник издвоји из Јужне Далмације и постане аутономан град.⁵⁴ У исто време пред Р. В. Ситон-Вотсона изашао је с идејом о подели на седам јединица, од којих би једна била Хрватска са Славонијом и Далмацијом. Друга варијанта, дуализам, постала би актуелна уколико Србија не би прихватила Македонију као посебну јединицу. У том случају Србија би представљала – Мачек је саговорнику објашњавао своју замисао – једну половину државе, а у другој би биле све земље које су раније биле у Аустро-Угарској.⁵⁵ Пошто Београд није био спреман да се сложи с Мачеком, С. Вотсон је сматрао да би „идеални компромис” био стварање пет јединица, при чему би Дубровник, незадовољан управом Цетиња, био враћен Далмацији, која би била спојена с Хрватском.⁵⁶

Мачеково иступање с разноликим ставовима у погледу територија које је желео за Хрватску стално је стварало пометњу у јавности и најзад је навело британског посланика у Београду да у свом извештају за 1936. годину упозори управо на ту недоследност и неодређеност хрватског вође. Пратећи Мачекове изјаве, Британац је ипак извео неке закључке. По његовом мишљењу, шеф ХСС-а би границе Хрватске поставио на линију Винковац–Дубровник.⁵⁷

Где ће границе Хрватске бити постављене почело је озбиљно да се решава после децембарских избора 1938. године. Пошто су прошле пуне две деценије српско-хрватских спорења, која су ометала нормално функционисање државе, кнез Павле је чврсто одлучио да регулише односе с хрватским политичким вођством. Формирање нове владе поверио је 5. фебруара 1939. Драгиши Цветковићу с главним задатком да оствари његов план о постизању споразума с В. Мачеком. Преговори између Круне и хрватског лидера започели су већ крајем 1938. и вођени су преко Ивана Шубашића. Мачек је од кнеза Павла тражио најпре спајање Савске и Приморске бановине, а приликом друге аудијенције И. Шубашић је истакао и захтев да добију Дубровник. Уследила су и друга територијална потраживања, али су преговори на извесно време прекинути, и то вероватно због неслагања министра Двора Милана Антића с идејом уступања Хрватима Дубровника (и Врбаске бановине).⁵⁸

У наставку преговора било је више сусрета Драгише Цветковића и Влатка Мачека. Уочи првог сусрета, 26. марта 1939, Д. Цветковић се састао с

54 В. Petranović, М. Zečević, н. д., 368–369.

55 Lj. Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke...*, 218–219.

56 Исто, 229; В. Petranović, М. Zečević, н. д., 440.

57 Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938, knj. II (1931–1938)*, Beograd–Zagreb 1986, 471; В. Petranović, М. Zečević, н. д., 443.

58 В. Maček, н. д., 186; Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković–Maček*, Beograd 1965, 76–77.

Ђорђем Тасићем, Михаилом Илићем и Михаилом Константиновићем, професорима Правног факултета у Београду, који су као правни експерти учествовали у раду на српско-хрватском споразуму. Д. Цветковић им је саопштио да би, по његовом мишљењу, била најбоља подела државе на три области: словеначку, хрватску и српску, при чему би хрватска област обухватала Савску и Приморску бановину. Професори су се сложили, с тим што је М. Константиновић изразио сумњу да ће хрватска страна пристати на такав пројекат. Д. Цветковић је био спреман на извесне корекције граница, па и на то да се Дубровник припоји Приморској бановини ако се на томе буде много инсистирало.⁵⁹

Преговори између Д. Цветковића и В. Мачека вођени су у неколико наврата током априла 1939. Према белешкама М. Константиновића, постојало је више предлога о територијалном разграничењу. Први Цветковићев предлог био је да се споје Савска и Приморска бановина у једну јединицу и ту није било помена Дубровника. У првом Мачековом противпредлогу тражено је спајање Савске и Приморске бановине с градом и срезом Дубровник (и опредељивање становништва преосталих делова Босне, Херцеговине и Далмације, те Срема и Војводине путем плебисцита). У другом Цветковићевом предлогу прихваћен је Мачеков захтев за спајање Савске и Приморске бановине с градом и срезом Дубровник (и захтев за плебисцитарно опредељивање становништва одређених срезова Врбаске, Дринске, Приморске и Дунавске бановине). И други Мачеков противпредлог садржао је захтев за спајање Савске и Приморске бановине с градом и срезом Дубровник у једну јединицу која би се звала бановина Хрватска (и плебисцит у преосталим деловима Босне, Херцеговине и Срема).⁶⁰ Најзад, споразум је постигнут 27. априла и предвиђао је спајање Савске и Приморске бановине с градом и срезом Дубровник у једну јединицу, Бановину Хрватску. Њен дефинитиван опсег требало је да се утврди путем плебисцита у преосталим деловима Босне и Херцеговине и Срема. Ипак, због отпора разних фактора на унутрашњем плану и потребе да се размотри спољно-политичка ситуација, Намесништво је одлучило да одбије споразум.⁶¹

Међутим, рад на решавању српско-хрватских односа тиме није био завршен. Очекујући наставак преговора, М. Константиновић је предложио да се због немогућности разграничења између Срба и Хрвата држава подели на четири покрајине. Четврта покрајина састојала би се од Врбаске бановине, дела Дринске бановине који се налази ван граница раније Краљевине Србије и дела Зетске бановине који се налази ван западне границе Краљевине Црне Горе. То би, у ствари, била некадашња Босна и Херцеговина, без дела који припада Приморској бановини и с додатком среза Двор. Четвртој покрајини могао би се прикључити и дубровачки срез, без ког су северни крајеви као природно залеђе Дубровника одсечени од мора. Ако би Хрвати инсистирали на томе да град Св. Влаха припадне хрватском подручју, излаз би се могао наћи у

59 Mihailo Konstantinović, *Politika sporazuma: dnevničke beleške 1939–1941; londonske beleške 1944–1945*, Novi Sad 1998, 13.

60 Исто, 17–19; АЈ, Збирка Михаила Константиновића, 845–23; АЈ, Архива кнеза Павла Карађорђевића, 797–14–991/948–950, чланак новинара Звонка Томића.

61 Lj. Boban, *Sporazum Cvetković–Maček*, 163–167.

томе што би им се, у замену за Дубровник, препустили срезови Бугојно, Коњиц и Столац. Као аргумент у прилог прикључивању дубровачког среза четвртој покрајини М. Константиновић је у свом елаборату навео и то што би се на тај начин у покрајини повећао број римокатолика. Ако би хрватска страна ипак остала при ставу да Дубровник мора да буде њен, онда би за четврту покрајину требало захтевати источни део дубровачког среза. Линија поделе требало би да се повуче источно од Дубровника, тако да већи део обале између Дубровника и Цавтата припадне четвртој покрајини.⁶²

Питање судбине Дубровника, једна од битних тема у српско-хрватским преговорима, привукло је велику пажњу његових житеља. Лист *Дубровник* писао је у то време да би „данашњи Дубровник требао да иде стопама старог Дубровника то јест да нађе пута и начина, да своје интересе повеже са интересима свога залеђа, једном ријечи он *треба да њосијане њривредним и културним центром своја залеђа*“.⁶³ И непотписани аутор једне „посланице“ доказивао је да су Дубровчани етнички Срби и да не треба да се одвајају од залеђа. Он је био задовољан поделом земље на бановине из 1929, када је Дубровник присаједињен Зетској бановини и изгледа да није желео да се у том погледу било шта мења.⁶⁴

Нешто изнијансираније ставове изнео је вицегувернер Народне банке Краљевине Југославије Мелко Чингрија, Дубровчанин југословенске оријентације и члан Радикалне странке. Он је био огорчен што је његов град постао монета за поткусуривање између Београда и Загреба. М. Чингрију је веома узнемиравала могућност успостављања границе између „јадранског бисера“ и његовог залеђа, јер то, по Чингријином мишљењу, не би била само административна граница већ граница два народа. Успостављање такве границе имало би далекосежне последице. Дубровник би у сваком погледу почео да назадује и био би претворен у обичан паланачки срез. Херцеговина би се без Дубровника такође нашла у незавидној ситуацији. Да би се то избегло, М. Чингрија је апеловао да подручје његовог града добије неку врсту аутономије којом би било обухваћено и дубровачко залеђе.⁶⁵

Дубровачки Хрвати, за разлику од њихових суграђана Срба и Југословена, били су за припајање Града Бановини Хрватској. Један од њихових првака, народни посланик ХСС-а проф. Роко Мишетић,

62 М. Konstantinović, н. д., 22, 516–520.

63 Dr. G., „Dubrovnik i njegovo zaleđe“, *Dubrovnik*, br. 11, 18. III 1939, 2.

64 *Gospara Lambra s Jejevice povrh Dubrovnika gospodi Mari poslanica*, *Dubrovnik* s. а. Овај текст, из пера Криста Доминковића и Боже Хопеа, најпр најпре је излазио у наставцима у листу *Dubrovnik* (од броја 23 за 1939), а затим је објављен у виду посебне брошуре.

65 Мелко Чингрија, *Дубровник и хрвајско њишање*, Дубровник 1939. Чингрија је ишао трагом Милорада Мединија, који је неколико година раније такође указивао на немогућност и штетност поделе старе дубровачке територије и егзистенцијалну упућеност Дубровника на његово залеђе. Milorad Medini, *Dubrovnik u borbi za svoj razvitak*, *Dubrovnik* 1934. Чингријини ставови, изнети у брошури *Дубровник и хрвајско њишање*, наишли су на одобравање дубровачких Срба и Југословена. Одушевљени његовим патриотским иступом, они су Чингрији упутили делегацију од десет чланова различитих вероисповести, друштвеног положаја и партијског опредељења, предвођену др Балдом Градијем, како би му захвалили на томе што је устао у одбрану интереса свог родног града. *Dubrovnik*, бр. 31, 5. VIII 1939, 4.

одмах је реаговао на брошуру М. Чингрије. Он је настојао да, на основу сопственог разумевања историје и историјских чињеница и у складу с политичким потребама своје странке, оповргне српску компоненту дубровачког идентитета на коју је указивао М. Чингрија и да акцентује искључиво хрватски карактер Дубровника. Позивањем на наводно етничко хрватство старих Дубровчана и на дубоке културне и економске везе некадашње републике с другим деловима хрватског етничког простора, Р. Мишетић је желео да оправда и подржи прикључивање Дубровника хрватској јединици. Проширивање власти Загреба на дубровачко подручје он је представљао као неопходан услов за препород и будући напредак Дубровника као поморско-трговачког града.⁶⁶

За судбину свог града био је изузетно заинтересован и Марко Мурат. Близак радикалима, он је преко професора Правног факултета у Београду, радикалског политичара Лазара Марковића покушао да утиче на то да се Дубровник не предаје у руке Загреба. Помно проучавајући историју и етнографију Града, одлично упућен у грађу похрањену у Дубровачком архиву, Мурат је сматрао, насупротив Р. Мишетићу, да је српски идентитет Дубровника неупитан, а да је хрватство само плод агресивне пропаганде. С обзиром на специфичан историјски развој Дубровника, односно његову вековну независност, високе домете у култури и традиционално „словинство” његових житеља, сликар се, попут М. Чингрије, залагао за то да дубровачка територија буде организована као посебна јединица у оквиру југословенске државе. Он је био огорчен што сви ти моменти нису узети у обзир већ 1929, него је Дубровник, уместо да добије самоуправу, припојен Зетској бановини. Десет година касније Мурат је упозоравао на то да се тако нешто не сме поновити, већ да се према Дубровнику мора поступити на начин који неће повредити успомену на његову велику и славну прошлост и достигнућа којима је Република обогатила друштвено наслеђе и Срба и Хрвата. Према сликаревом предлогу из маја 1939. године, државу је требало поделити на пет или шест бановина, при чему је једну од њих требало да чини дубровачка територија с Корчулом и, евентуално, Боком Которском и горњим појасом Херцеговине. У одговору на сугестије свог пријатеља Лазар Марковић је Мурату скренуо пажњу на то да је питање Дубровника спорно, да претежу ставови снага које истичу да је Дубровник хрватски и да ће се на тој основи тешко доћи до споразума. Сликар, међутим, није одустајао од својих гледишта и поново је подсећао Л. Марковића да хрватска, односно „псеудохрватска” већина у дубровачкој регији „није и не може бити национална, етнографска”, већ је реакција на лоше управљање државом после ослобођења и уједињења, да „пук дубровачки – *natio ragusina* – представља нарочито део југославенског народа, најцивилизованији део”, да је Дубровачка република постојала дванаест векова, све до 1808. године, да је Наполеон, који је и довео до њене пропасти, формирао дубровачки округ с Боком которском и Корчулом, те да је руски генерал Будберг 1807. године поднео руском цару план за оснивање једне државе у коју би ушле Црна Гора, Бока, Дубровачка република, Босна и Далмација, а чија би престоница била у Дубровнику.

⁶⁶ Roko Mišetić, *Dubrovnik i hrvatsko pitanje: osvrt na neke brošure izašle u posljednje vrijeme u Dubrovniku*, Dubrovnik 1939.

Радикалски политичар је обавестио Мурата да је његове ставове разумео и пренео надлежним факторима, али да он не учествује у преговорима између председника владе Драгише Цветковића и хрватског вође Владка Мачека и да савети које даје Д. Цветковићу за њега нису обавезујући.⁶⁷

Предлог Марка Мурата остао је само мртво слово на папиру. Споразумом између Д. Цветковића и В. Мачека, закљученим 26. августа 1939, створена је Бановина Хрватска у коју су ушле Савска и Приморска бановина, као и неколико срезова из других бановина, међу којима је био и Дубровник.⁶⁸ Дубровачки Срби били су незадовољни, али уздржани с обзиром на сложене политичке околности у Европи које су налагале очување државног и народног јединства. Због тога су одлучили да констатују једино то да је положај у ком се нашао њихов град условљен спољашњим моментима, неприродан и да, сходно томе, може бити само привремен.⁶⁹

Лујо Војновић, сенатор, и даље није одустајао од покушаја да за Дубровник издејствује посебан статус. Пре него што је споразум одобрен у парламенту и потврђен од стране кнеза Павла, он се обратио министру војном, генералу Душану Симовићу и кнезу, али његова настојања да Дубровник постане *corpus separatum* у Краљевини Југославији нису уродила плодом.⁷⁰

У низу административно-територијалних промена извршених у Краљевини СХС/Југославији формирање Бановине Хрватске је била последња и, као што ће се показати у потоњем периоду, одлучујућа. Она је водила коначном слабљењу српске компоненте Дубровника и, најзад, његовом утапању у хрватски корпус. Настојања дубровачких Срба да сачувају свој национални идентитет и посебност свог града уобличену током историје нису дала резултате.

67 Софија Божић, *Српство Марка Мураша*, Летопис Српског културног друштва „Просвјета”, 4, Загреб 1999, 294–317.

68 AJ, 845–23; Lj. Boban, *Sporazum Cvetković–Maček*, 403.

69 „Sporazum”, *Dubrovnik*, бр. 35, 2. IX 1939, 2.

70 Zoran Grijak, Stjepan Ćosić, *Figure politike: Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*, Zagreb 2012, 136–137.

DUBROVNIK BETWEEN BELGRADE AND ZAGREB FROM UNIFICATION TO THE FOUNDATION OF BANOVIINA OF CROATIA (1918–1939)

This paper looks into the position of Dubrovnik within the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes/Yugoslavia. Numerous proposals and suggestions concerning regulations in the Kingdom have been analyzed, with the aim of establishing the position of Dubrovnik in the plans of Serbian and Croatian political elites, as well as the place it occupied in several territorial-administrative reorganizations of the state. When the first division of the Kingdom into 33 districts had been carried out (in 1922), a separate Dubrovnik district had been set up, after which Dubrovnik was given over to Banovina of Zeta (in 1929), only to eventually become part of Banovina of Croatia (in 1939). Our investigation has shown that the Serbian side did not have clearly defined views regarding where Dubrovnik belongs, unlike the Croatian side, which included the area of Dubrovnik within Croatian territory with consistency and continuity. Apart from the perspective of Belgrade and Zagreb, the issue in hand has also been observed from the viewpoint of the inhabitants of Dubrovnik themselves. Serbs from Dubrovnik were deeply distressed by the idea of their city being joined to the so-called Tripartite Croatia (Trojednica), that is, by the possibility of the southern coastline to form part of some sort of Croatian autonomous district. Instead, they had persistently been trying to unite the territory of Dubrovnik with Herzegovinian hinterlands into one separate unit, with respect to the specific historical development of Dubrovnik, its centuries' old independence, highly developed culture and traditionally "Slavic" character of its people. The struggle of Serbs from Dubrovnik to preserve their national identity and uniqueness of its city shaped in the course of history did not yield results, all the changes were conducive to weakening of the Serbian component of Dubrovnik and to its eventual blending into the Croatian corpus.